

**AN OVERVIEW OF ‘KİTÂB-I MECMÛ-I  
TERCÛMÂN-I TÜRKÎ VE ACEMÎ VE MUGALÎ’  
WITH RESPECT TO TEACHING TURKISH TO  
FOREIGNERS**

**‘Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî’ Adlı**

**Esere Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından Bir Bakış**

**Yusuf SÛLÛKÇU<sup>1</sup>**

**Abstract**

This study is a technical and methodological analysis of Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (A Book Collecting Translations in Turkish, Persian and Mongolian), which was written to teach Turkish to Arabs in Egypt in the period of the Mamelukes, regarding the language material used in the book as well as foreign language instruction. The only manuscript of this work is in the Leiden University Library in the Netherlands. This book consists of 76 sheets with 13 lines on each page. The writer of the book is unknown, and its copyist was Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî, a Turk from Konya, Turkey. This book was intended to teach Turkish, the language of the rulers, to the Arabs, who comprised the public ruled by the Turks and spoke Arabic. As the language material, the first section of the book included 1,110 nouns and 18 verbs under 26 theme headings, and its second section included 455 verbs and 14 nouns. Together with the words in the grammar section with multiple meanings, there are 1,674 Turkish words in the book in total. It was found that the suffix, -ğil/-gil, which is used in singular imperative mood and stopped being used in ancient Anatolian Turkish, was still in use in Egypt in the period when the book was written. The book also includes 89 words that it claims to have been used by the Turkmen and compares Kıpçak and Turkmen. In accordance with the language instruction traditions of the time, this book divided the words into three groups, nouns, verbs and prepositions. In terms of language instruction methods and techniques, the book listed the nouns thematically, while it listed the verbs considering the sequence of events, closeness of meaning or oppositions between them. This technique is similar to the methods and techniques used currently in the instruction of foreign language and vocabulary. The writer states in the book that he or she had examined the previous works on similar subjects and preferred to take a different route. Another characteristic of the book that distinguishes it from the other books in the same field is that it has a table of contents. Like other Turkish instruction books, this book includes slang as well. The books published today are not called dictionaries, even though they have dictionary sections at the end. Thus, this book should not be described as a dictionary-grammar book based on its content. The researcher believes that it would be more suitable to describe this book as a Turkish instruction book aimed at teaching Turkish to foreigners (Arabs) who are beginner-level learners.

**Keywords:** *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Memlûk, teaching Turkish to foreigners, Egypt.*

<sup>1</sup> Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, e-posta: [ysulukcu@konya.edu.tr](mailto:ysulukcu@konya.edu.tr)

### Özet

*Bu çalışma, Memlûkler döneminde Mısır'da Araplara Türkçe öğretmek için yazılmış bir eser olan Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî'nin, kullanılan dil malzemesi ile yabancı dil öğretimi teknik ve yöntemleri açısından incelenmesinden oluşmaktadır. Bu eserin tek yazması Hollanda'nın Leiden Akademisi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Her sayfasında 13 satır bulunan ve 76 yaprakta meydana gelen ve yazarı bilinmeyen eserin müstensihisi Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî adlı Konyalı bir Türk'tür. Adı geçen kitap, yönetilenler olarak Arapça konuşan halka devlete hükmeden ve onu yöneten Türklerin dilini öğretmek amacıyla taşınmaktadır. Dil malzemesi olarak kitabın birinci bölümünde 26 tema başlığı altında 1110 isim ve 18 fül; ikinci bölümünde 455 fül ve 14 isme yer verilmiştir. Gramer bölümünde geçen ve birkaç anlamı bulunan kelimelerle birlikte kitapta toplam 1674 Türkçe kelime bulunmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde gittikçe kaybolan teklik 2. şahıs emir çekiminde kullanılan -ğil/-gil ekinin kitabın yazıldığı tarihlerde Mısır'da kullanılmaya devam ettiği de göze çarpmaktadır. Kitapta, Türkmenlerin kullandığı söylenen 89 kelimeye yer verilmiş, böylece Kıpçakça ve Türkmence'nin karşılaştırması da yapılmıştır. Kitap, zamanın dil öğretimine uygun olarak kelimeleri "isim, fül ve harf(edat)" olarak üç bölüme ayırmıştır. Kitaba dil öğretimi teknik ve yöntemleri açısından bakıldığında, kitapta kelime çeşidi olarak verilen isimlerin tematik; fiillerin ise bir hareketin oluş sırasına, yakın anlamlı olmasına veya zıtlıklarına göre sıralandığı görülmektedir. Bu, günümüzde kullanılan yabancı dil ve kelime öğretimi yöntem tekniklerine uygun bir tekniktir. Kitaptaki ifadelerine göre yazar, kendisinden önce aynı konuda yazılmış diğer eserleri görmüş ve onlardan farklı bir yol takip etmiştir. Kitabın, kendisini sahanın diğer kitaplarından ayıran bir diğer özelliği ise içindekiler kısmının olmasıdır. Kitapta, aynı sahada yazılan diğer Türkçe öğretim kitaplarında olduğu gibi argo kelimeler de vardır. Bugünkü kitapların bir kısmının da arkasında sözlük olmasına rağmen kitaplara "...-sözlük" denmediği gibi muhtevasına bakılarak bu kitabın da sözlük-gramer kitabı olarak tanımlanması pek uygun değildir. Kitabın, temel seviyede Türkçe öğrencilerine yönelik olarak hazırlanmış bir Yabancılar(Araplara) Türkçe Öğretimi Kitabı olarak tanımlanmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir.*

**Anahtar Kelimeler:** *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Memlûk, yabancılar Türkçe öğretimi, Mısır.*

### Giriş

Bu çalışmada, Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî adlı eser, eseri meydana getiren şartlar ve devir de göz önünde bulundurularak yabancılar Türkçe öğretimi açısından incelenmiştir. Eserin seçiminde aynı sahada yazılmış diğer Türkçe öğretim kitaplarından farklı yönlerinin olması etkili olmuştur. İncelemede, kitabın Toparlı ve arkadaşları tarafından hazırlanan Türkiye Türkçesine çevirisi ve tıpkıbasımı esas alınmıştır. (Toparlı, Çögenli ve Yanık 2000)

#### 1. Memlûkler

Tarih boyunca dünyada Türkler kadar yeryüzünün bu kadar geniş bir coğrafyasına yayılmış hiçbir millet yoktur. Türklerin ana yurtları olan Asya'dan çıkıp özellikle batıya doğru yönelmeleri sonucu tarih sahnesinde büyük değişiklikler olmuştur. Türkler göçebe olarak çıktıkları bu yolculuklarında çeşitli menzillerde durarak yerleşik hayata geçmiş ve büyük devletler kurmuşlar ve kültürel anlamda çok zengin medeniyetler meydana getirmişlerdir. Bunlar göz önüne alındığında Türklerin cesur, savaşçı, gözü pek ve aynı zamanda devlet kurabilme yeteneğine sahip bir millet olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türklerin cesur ve savaş sanatını iyi bilen bir millet olması, devrin diğer devletleri tarafından da bilindiğinden çeşitli devletler ya Türklerle kendi saflarında savaşmaları için anlaşmışlar ya paralı asker olarak kullanmışlar ya da küçük yaşlarda köle olarak satın aldıkları çocukları asker olarak yetiştirip kendi güvenliklerini sağlamak için kullanma yolunu tercih etmişlerdir.

Abbasiler, İslam dünyasında köle Türkleri asker olarak kullanan ilk devlettir. Kopraman’a göre Abbasî halifesi El-Me’mûn (2006: 99), Ana Britannica’ya göre ise el-Mûtasım (1989: 550) döneminde başlayan uygulama kısa sürede İslâm dünyasına yayılır. Zamanla azat edilerek kölelikten kurtulan Türkler, başarılarının mükâfatı olarak vali tayin edilmeye başlanır. Gittikçe nüfuzlarını artıran Türkler, buldukları yerlerde merkeze isyan ederek özerklik ve bağımsızlık mücadelesi vermeye başlar. Paralı asker iken yönetimi ele geçirerek Türkler tarafından kurulan devletlerin ilk örneği Mısır’da kurulan Tolunoğulları Devleti(M. 868)’dir. Bu ve bundan sonra kurulan diğer Türk devletleri, genel olarak “Memlûkler” olarak anılmaktadır.

*“Memlûk, Arapça me-le-ke fiil kökünden türemiş bir ism-i mefûl olup, sözlük manası efendisinin temellükü altında bulunan köle demektir. ...memlûk kelimesi zamanla İslâm tarihinde istilâhî bir mânâ kazanmış ve ‘harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insan’ı ifade eder olmuştur. Bu mânâsı ile memlûk artık ‘münhasıran hükümdar veya emirlerin muhafız birliklerinde görev yapan hususî, içtimâî ve hukukî bir statüye sahip asker’i ifade etmektedir.” (Kopraman 2006: 99)*

Tolunoğulları devletinin yıkılmasından sonra Memlûkler, İhşidiler (M. 932) adlı bir devlet daha kurmuşlardır. İhşidiler devletini yıkan Fatımiler de, askeri güce olan ihtiyaçları sebebiyle memlûk sistemini uygular. Fatımileri yıkan Eyyübiler ise Oğuz-Türkmenlere dayalı bir sistem kurar; ancak, bir müddet sonra onlar da memlûk sayısını artırmak mecburiyetinde kalırlar.

Eyyübiler devletinin hizmetinde çalışan Memlûkler, 8 Nisan 1250’de Haçlı ordusunu yener ve Haçlıların komutanı olan IX Louis’yi esir ederler. Bu durum, Memlûklerin itibarını yükseltir. Hasta ve yaşlı bir hükümdar olan es-Sâlih Savaş sırasında ölür. Tahtın vârisi olan Tûranşah, o Hısn-ı Keyfâ’dan gelinceye kadar savaş sırasında durumu idare eden üvey annesi Şecerü’-d-Dürr’ü ve zafer kazanan Memlûkleri taltif etmek yerine üvey annesini babasının servetini saklamakla itham; Memlûkleri ise iktidarına rakip ve ortak olarak görüp ileri gelenlerini öldürmekle tehdit eder.

Bunun üzerine Şecerü’-d-Dürr’ün kışkırtmasıyla Memlûkler Tûranşah’ı öldürürler ve Mısır’da Şecerü’-d-Dürr’ün aslen Türk olması sebebiyle fiilen Memlûkler ya da diğer adıyla Kölemenler olarak bilinen Türk devleti 1250 yılında kurulmuş olur. Bu devlet, 1517’de Yavuz Sultan Selim tarafından ortadan kaldırılana kadar 267 yıl yaşamıştır. (geniş bilgi için bkz: Kopraman 2002: 99-126; İslam Ansiklopedisi 1950: 689-692; Türk Ansiklopedisi 1976: 486-490; TDV İslam Ansiklopedisi 2004: 90-100; Ana Britannica 1989: 550-551)

## **2. Memlûk Sahasında Yazılan Türkçe Öğretim Kitapları**

Memlûkler, ordu olarak teşkil edildikleri ilk yıllardan itibaren yerel halkla karışık kaynaşmalarını önlemek için tamamen tecrit edilmiş yerlerde özel ihtimam gösterilerek yetiştirilmişlerdir. El-Mûtasım, Memlûkler için Sâmarrâ şehrini kurmuş, hatta halkla karışık bozulmamaları için Türk kızları getirtip bunlara maaş bile bağlamıştır. (Kopraman 2006: 99-100)

Eyyübiler de Memlûkler’i halktan tecrit etmiştir. Hatta Memlûkler bile Çerkez kavimlerinden teşekkül ettikleri yeni orduyu tecrit etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu sebeple Memlûk Devleti için, iktidardaki Memlûkler’in karargâhlarına göre Bahri Memlûkler ve Burcî Memlûkler isimleri ortaya çıkmıştır.

Memlûkler'in böyle halktan tecrit edilmiş hâlde yaşamaları, devlet yönetimine geldikten sonra da halka karışmamaları, onların halkın ortak dili olan Arapçayı yaşayarak öğrenmelerini engellemiştir. Ancak "Memlûk sultan ve emirlerinden bazıları, Arapça biliyorlardı ve Türkçe ile Arapçanın her ikisinde de edebî eserler telif ettiler; fakat bunların çoğu, ümmî idiler ve sadece Türkçe konuşuyorlardı. Böylece Türkçe, idareci sınıfın dili olarak esaslı bir önem kazandı. Ülkenin Arapça konuşan halkının Türkçeyi öğrenmesini kolaylaştırma için birçok gramer ve sözlük telif edildi (Eckmann 1996: 52). "Resmî yazışmalarda Arapça kullanılırdı. Ordu ve sarayın dili Türkçenin Kıpçak lehçesi olup, Oğuz lehçesi de geçirdi." (Türk Ansiklopedisi 1976: 487)

Bu sebeple yönetici sınıf olan Türklerin dilini öğrenmek, alt kademedeki makamlara gelmek isteyen Araplar için bir mecburiyet hâlini almıştır. Bağdat'ta Halifeye sunulan Divanü Lügati't-Türk'ten sonra Araplara Türkçe öğretmek için yazılan diğer birçok kitabın Memlûk sahasında yazılmasının başlıca sebebi budur.

O dönemde Mısır'da yazılan Türkçe öğretim eserleri, kullanılan dil bakımından incelendiğinde üçe ayrıldığı görülür:

1. *Asıl Memlûk Kıpçakçası: (...)*
2. *Kıpçakça - Oğuzca karışık bir diyalekt: (...)*
3. *Anadolu Türkçesi: (...)*

*Anadolu Türkçesinin edebî mahsulleri, XV. asırla birlikte diğer bütün Türk memleketlerinde olduğu gibi, Mısır'da da te'sirini göstermiş ve numune olarak kabul edilmiştir. (Yavuz 2002: 22)*

Mısır'da Türkçe öğretimi için yazılan bazı kitapların isimleri -kitapları yayımlayanların imlasiyle- şunlardır:

1. *Kitâb al-İdrâk li-lisân el-Atrâk* (Caferoğlu 1931)
2. *Ettuhfet-Üz-Zekiyye Fil-Lûgat-İt-Türkiyye* (Atalay 1945)
3. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l Lûgati't-Türkiyye* (Toparlı 2003)
4. *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye* (Toparlı Çögenli ve Yanık, 1999)
5. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî* (Toparlı Çögenli ve Yanık, 2000)

O dönemde yazılan kitaplara bakıldığında kitapların üç bölüm hâlinde hazırlandığı görülmektedir: isim, fiil ve harf(ekler). Bunun sebebi 'el-Kavânin...'de şöyle açıklanmaktadır: "Kelime bir tür olup bu türün altında üç şey vardır: isim, fiil ve harf. Nahivci İbnü'l-Habbaz şöyle demektedir: 'Kelimenin üç tür olarak kısıtlanması yalnızca Arapçaya özgü değildir. Çünkü ona delâlet eden delil aklidir. Aklî durumlar ise dillerin değişmesi ile değişikliğe uğramaz.' (Toparlı vd. 1999: 4-5)"

Bu konuda 'et-Tuhfe...'de verilen bilgi de şöyledir:

*"...herhangi bir dil üç şeyin bilinmesi ile elde edilir; birincisi kelimelerin tek tek anlamlarının neyi gösterdiğini bilmektir. Buna «Sözlük bilgisi» denir. İkincisi, bu kelimelerin teker teker hükümlerini -takımlanmadan önce- bilmektir. Buna çekim «Çekim bilgisi» denir. Üçüncüsü, bunların takımlandığı zaman hükümlerini bilmektir. Buna -Arapça konuşanlarca- «Nahiv bilgisi» denir." (Atalay, 1945: 4)*

Yukarıda açıklanan sebepten dolayı bu kitaplar için kullanılan 'sözlük-gramer kitabı' tanımlamasının -şekil olarak öyle gözükse bile- aslında pek doğru olmadığı

görülmektedir. Kitapların bu şekilde hazırlanmasının amacı, sözlük hazırlamak, arkasından bir de gramer yazmak değildir. Yani o zamanki dil öğretim kitaplarında önce isimlerin, arkasından fiillerin ve son olarak eklerin verilmesi bir gelenektir ve kitaplar dil öğretim kitabı olarak anılmalıdır.

### 3. Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî

İncelememize konu olan eserin bilinen tek nüshası Hollanda Leiden Akademisi Kütüphanesi’ndedir.

Eser üzerinde ilk çalışma Martin Theodor Houtsma tarafından 1894'te yapılmıştır: *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*, Leiden 1894. “*Bu yayın; ön söz, gramer özeti, Arap harflerine göre yapılmış bir dizin ile 57 sayfa tutan Arap harfleriyle yazılmış metinden ibarettir.*”

A. K. Kurişjanov, eser üzerinde çalışan ikinci araştırmacıdır: *İssledovaniye poleksike starokipçaks kogo pis'mennogo pamyatnika XIII v., Alma Ata, 1970.*

Eser hakkındaki bir diğer çalışma Recep Toparlı, Sadi Çögenli ve Nevzat H. Yanık’a aittir: *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, TDK, Ankara, 2000. *Bu çalışmada eserin tıpkıbasımı verilmiş, tercümesi yapılmış ve eserde geçen bütün Türkçe kelimeler alfabetik olarak düzenlenmiştir.*

*Yazmanın Moğolca bölümünü N. Poppe, Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift* adlı çalışmasında incelemiştir.

Eserin yazarı hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Çevirinin ön sözünde kitap için sunlar söylenmiştir:

“*Araplara Türkçeyi öğretmek üzere yazılan eserlerden biri de Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî’dir. Houtsma’ya göre Leiden yazması h. 643, yani 28 Ocak 1245’te yazılmıştır (2. S). Houtsma baskısını göz önünde bulunduran sonraki yazarlar da bu tarihi tekrarlamışlardır. Ancak Barbara Flemning, bu tarihin 1343 olarak düzeltilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. [Ein alter Irrtum bei der chronologischen Einordnung des Targuman turki wa agamu wa mugalî (Der Islam XLIV, 226-229)] Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevi adlı Konyalı bir Türk tarafından istinsah edilen bu eserin yazması Hollanda’nın Leiden Akademisi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Her sayfasında 13 satır bulunan ve 76 yapraktan ibaret olan yazmada kısmen kırmızı kısmen de siyah mürekkep kullanılmıştır.*” (Toparlı vd. 2000: V)

Kitabın yazıldığı dönemde Mısır ve Anadolu arasında edebî yönden de sıkı bir ilişki söz konusudur:

“*Bir taraftan Anadolu Türkçesinin diğer Türk lehçelerine nazaran daha büyük bir ifade gücüne ulaşmış olması, diğer yandan siyasi iktidar hesapları yanında Mısır’daki Türk idaresinin Türkçeyi, Arapça ve Farsça gibi dillerden üstün tutması, Türk âlim ve şâirlerine büyük kıymet vermesi, böyle olunca da uzak ve yakın Türk memleketlerinden birçok âlim ve şâirin Mısır’a yönelmeleri; yine aynı sebeplerden Anadolu’da yetişen edip ve şâirlerin zaman zaman ilim öğrenmek amacıyla Mısır’a seyahatleri, Memlük topraklarında Anadolu Türkçesi ile birçok güzel eserin yazılmasına zemin teşkil etmiştir.*” (Yavuz 2002: 25)

Bu kitap da o güzel eserlerden biridir. Eserin müstensihinin Konyalı olması, o dönem Mısır ve Anadolu arasındaki edebî ilişkilerin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

#### 4. Bulgular

Kitabın, diğer eserlerden önemli bir farkı ismidir. Arapça-Türkçe bir eserin isminin Farsça tamlamayla yazılması pek bilinen bir durum değildir. Çevirideki açıklamada kitabın ismine, Houtsma'nın yayımında kullandığı, farklı bir imlayla ilave edilen '*ve Farisî*' kelimelerinin sonradan yazıldığına tespit edildiği belirtilmiş (Toparlı vd. 2000: VI) ancak bu konuya ayrıntısıyla değinilmemiştir.

Kitabın isminde '*ve Acemî*' tabiri geçmesine rağmen kitapta, Türkçede kullanılan kelimelerin etimolojilerini açıklarken kullanılan az sayıda Farsça kelime dışında, Farsçayla ilgili bilgi yoktur. Kitabın ismine ve kelimelerin etimolojisini açıklarken kullandığı Farsça kelimelere bakılarak adı bilinmeyen yazarın, Farsçayı da bildiği iddia olunabilir.

Kitabın içinde geçen, "*Ben bu kitabımı, Türk dilinin tercümesi ile ilgili olarak daha önce kitap yazarların yolunu takip ederek ortaya koydum.*" (Toparlı vd. 2000: 1) ve "*Bu, ortaya konulmuş güzel bir kuraldır ki sözlüklerle onların tercümesini yapanların hiçbiri daha önce bunu yapmamışlardır.*" (Toparlı vd. 2000: 64) ifadesinden, yazarın kendinden önce yazılmış bu tür kitapları gördüğü, kendisinin öncekilerden farklı olarak yeni kurallar koyduğu anlaşılmaktadır.

Memlûk sahasında yazılan diğer Türkçe öğretim kitapları gibi bu kitap da kısımlara ve bölümlere ayrılmıştır. Kitap, devrin kitap yazım kurallarına göre "Hamdele-Salvele ve Sebeb-i Te'lif-i Kitâb" ile başlamaktadır. Sonra -Türkçedeki harflerin sayısı söylenmeden-Türkçede bulunmayan harfler belirtilmiş, ardından Arapçada bulunmayan harflerin nasıl yazıldığına ve bu harflerin ses özelliklerinin belirtilmesine geçilmiştir.

Kitabın bir diğer farklı özelliği, yukarıda anlatılanlardan sonra günümüz kitaplarındaki *içindekiler* benzeri bir girişle, kitabın *birinci kısım*'ında tematik olarak tasnif ettiği isimlerin, bölümlerini belirtmiş olmasıdır. Mısır'da yazılan Türkçe öğretim kitaplarından bazıları, isimleri ve fiilleri sadece alfabetik(Arapçaya göre) olarak sıralarken bu kitap, ele aldığı isimleri tematik olarak yani konularına göre de ayırmaktadır. (Aynı durum sahanın diğer bir eseri olan *ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*'de de görülmektedir.) İsimler, kitapta yirmi altı konu başlığına ayrılarak bu konulara ait kelimelerin anlamları verilmiştir. Bu başlıklar şunlardır:

1. Yükseklik ve onunla ilgili isimler
2. Yer ve orada bulunanlar
3. Su vb. şeyler
4. Ağaç, meyve, bitki vb. şeyler
5. Ziraat ve hububat
6. Kuş vb. şeyler
7. Vahşî hayvanlar vb.
8. Haşere vb. şeyler
9. At cinsleri, renkleri vb. şeyler
10. Silah, at ve savaş aletleri
11. Deve ve sığır
12. Koyun ve keçi
13. Yemek, yiyecek, içecek ve sütler



14. *Ev eşyası, sergi, kadınlara mahsus giysi vb.*
15. *Giysi ve kumaş çeşitleri*
16. *İnsan dış ve iç organları*
17. *Sayılar ve hesap*
18. *Makam ve sanatçılar*
19. *İnsanların nitelikleri*
20. *Genel isim ve karşıtları*
21. *Vakit ve zaman*
22. *Melik ve melike hakkındaki isimler*
23. *Renkler*
24. *Madenler*
25. *Akraba, yakın, tanıdık-mülk, memlûk, hür ve cariye*
26. *İllet-hastalık ve şeytan (Toparlı vd. 2000: 3-4)*

Kitabın birinci kısmında 1110 isim ve yeri geldiği için 18 fiilin anlamı verilmiştir. Bu isimlerin bir kısmı, Türkçe kelimelerin nereden geldiği izah edilirken kullanılan Farsça kelimelerdir.

Temalar incelendiğinde, günlük hayatta sık sık karşılaşılabilecek ve öğrenilmesi gereken birçok alana ait kelimelere yer verildiği görülmektedir. Bu durum, günümüzde yabancı dil öğretiminde kullanılan iletişimci yaklaşımın benimsediği, öğrencinin iletişim kurma ve günlük konuşma ihtiyacına yönelik yabancı dil unsurlarının verilmesi tavsiyesinin, ta yüzyıllar öncesinde uygulandığının bir kanıtı olarak gösterilebilir.

İsimler bahsinde, argo sayıldığı için günümüzde yazılan yabancılara Türkçe öğretim kitaplarında yer verilmeyen kelimeler de vardır. (Toparlı vd. 2000: 28, 29, 49, 57, 63, ...) Kitabın ikinci kısmında mastar hâlindeki (teklük 2. şahıs emir çekimi) fiiller ele alınmış, 455 fiil ve yeri geldiği için 14 isme yer verilmiştir.

Eski Türkçeden Anadolu ve Osmanlı Türkçesine geçişte teklük 2. şahıs emir çekiminde kullanılan -ğıl/-gil ekinin düşürülmesi ve sonra tamamen ortadan kaldırılması temayülünün (Ergin 1998: 310), kitabın yazıldığı tarihlerde Mısır’da da görüldüğü göze çarpmaktadır.

Yukarıda adı geçen ek, kitabın meçhul yazarı tarafından özellikle vurgulanarak belirtilmiş ve bütün fiillere eklenmiştir: “Emir ikinci teklük şahusta bu eklerin söylenmesi yerinde olur. Bu ekler üç tanedir: **-ğıl/-gil, -kıl**. Bunları burada anmaktaki yarar, mastarın bilinmesidir.” (Toparlı, vd. 2000: 3-4) Aynı sahada yazılmış üç kitapta bu eklerle ilgili bilgi verilmemekte, sahanın bir diğer eseri olan El-Kavâninü’l-Külliyeye li-Zabti’l-Lügati’t-Türkiyye’de eke pekiştirme eki denmektedir: “Pekiştirme eki, **-kıl -ğıl veya -gil’dir**.” (Toparlı vd. 1999: 9)

Kitabın içinde yukarıda açıklandığı gibi ekin üç şeklinden bahsedilmesine rağmen kelimelerin Türkçe çevirisinde ekin dört şeklinin (-ğıl/-gil, -kıl/-kil) kullanıldığı görülmektedir:

- yapın-ğıl** yapış, ulaş;  
**tapu it-kil** hizmet et  
**bur-gil** ip bük  
**çak-ğıl** çak. ‘birisini büyüğe şikayet et’ anlamına gelir. (Toparlı vd. 2000: 54)

Yabancı dil öğretiminde, kelime öğretimi çalışmaları için kelimelerin belli bir düzene göre, örneğin yakın anlamlı oluşuna ya da zıtlık durumuna yani tematik bir düzene göre sıralanması sıklıkla kullanılan bir tekniktir. Ancak kitabın bir diğer özelliği de fiillerin, bir işin oluş sırasına göre dizilmesidir. Bu teknik günümüzde, olaya dayalı bir metin kullanılarak yabancı dil öğretiminde, fiillerin de isimler gibi kolay öğrenilmesini sağlamak için kullanılmaktadır. Kitap bu açıdan zamanına göre dikkate değer bir yaklaşıma sergilemektedir:

**ek-kil** ek, ekin ek  
**biç-kil** biç. Kumaş ve kılıçla ilgilidir.

**un tart-gil** un ügüt. Ügüt-kil de denir.  
**ele-gil** ele  
**yoğur-gil** hamur yoğur  
**yap- kıl** ekmek yap. 'Kapıyı kapa'. 'bina yap' anlamlarına da gelir.

**avla-gil** avla  
**boğuzla-gil** boğazla, kes  
**şoy-gil** soy

**kıyıt-kıl** reddet  
**kıytur-gil** geri ver, çevir

**zindânla-gil** hapset  
**şaliber-gil** salver (Toparlı vd. 2000: 50)

Kitabın üçüncü bölümü 'Kelime ve Fiil Çekimleri Hakkındadır' ismini taşımaktadır. Bu bölümde yazar, Arapçada mastar olarak kullanılan, görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekiminden(okudu, yazdı, gitti,... vb.) farklı olarak, fiillerin çekiminde emir teklik ikinci şahsın esas alınacağı belirtmiş ve fiilin ismi olan mastar ve mastar ekinden bahsetmiştir. Fiilerin çekimi yani şahsa ve zamana bağlanması konusunda ise sadece dört zamandan bahsedilmiştir. Bunlar sırasıyla; emir, görülen geçmiş zaman, gelecek zaman ve şimdiki zamandır. Bunlar da çok kısa bir şekilde anlatılmış, zamanların sadece olumlu ve olumsuz çekimleri verilmiş; olumlu ve olumsuz soru şekline yer verilmemiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümünde; soru eki, isim cümlesi, isim çekim ekleri, hâl eklerinin bir kısmı, işaret ve soru zamirleri, bazı edatlar ve soru edatları hakkında kısa kısa bilgiler verilmiştir.

Kitabın geneli incelendiğinde, ne Kitâb Al-İdrâk Li-Lisân El-Atrâk ne de Et-tuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye kadar geniş ve ayrıntılı olduğu görülmektedir. İsimler ve fiiller, El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye'de olduğu gibi, dil bilgisi konusu anlatılırken verilmemiş; isimler, fiiller ve gramer konuları kitapta ayrı ayrı bölümler halinde verilmiştir. Bu kitap, bu açıdan Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l Lûgati't-Türkiyye isimli kitap ile benzerlik göstermektedir; ancak 'Ed-Dürre...'de sadece kelimeler ve örnek günlük konuşmalar bulunurken bunda, küçük ve kısa da olsa bir gramer bölümü mevcuttur.

## Sonuç

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Mısır'da Araplara Türkçe öğretmek için yazılmış bir eserdir.



Kitaba alınan kelimelerin sayısına, gramer bölümünün oldukça kısa ve basit tutulmasına bakılarak yazarın, Türkçeyi seviyelere ayırdığı ve kitabını sadece temel seviyede Türkçe öğrenenlere yönelik olarak hazırladığı söylenebilir. Kitabın yazıldığı dönem dikkate alınırca Türkçenin o dönemde seviyelere ayrılması, öğretilecek kelime ve gramerin de belirlenen seviyeye göre hazırlanması Türkçe öğretimi açısından çok dikkate şayan bir husustur.

Dil malzemesi olarak kitabın birinci bölümünde 26 tema başlığı altında 1110 isim ve 18 fiil; ikinci bölümünde 455 fiil ve 14 isme yer verilmiştir. Kitabın birinci ve ikinci bölümünde başlık hâlinde 1597 Türkçe kelime vardır. Gramer bölümünde geçen ve birkaç anlamı bulunan kelimelerle birlikte dizinde bu sayı toplam 1674 kelimeye çıkar. Bu durum, yazarın günlük hayatta en çok kullanılan Türkçe kelimeleri seçtiğini göstermektedir. Günümüzde yabancı dil öğretiminde öğrenilmesi gereken temel kelimeler, seviyeye göre 500, 1000, 1500 ve 2000 kelime olarak açıklanmakta, buna göre sözlükler hazırlanmaktadır. Henüz Türkiye Türkçesinin bile böyle temel kelimeler sözlüğünün bulunmadığı düşünülürse kitabın dönemine göre önemli bir görevi yerine getirdiği görülmektedir.

Kitap, *Kıpçak Türkçesi* esas alınarak yazılmış; ayrıca kitapta ‘*Türkmencedir*’, *Türkmencede şöyle denir.*’ veya ‘*Türkmence şu da denir*’ denilerek, 89 kelimeye yer verilmiştir. Ancak kitaptaki diğer kelimeleri Türkmen(Oğuz)lerin kullanmadığını söylemek mümkün değildir. Kelimeler incelendiğinde Türkiye Türkçesinde bugün bile kullandığımız yüzlerce kelime vardır. Yazar, adı geçen ifadelerle sadece Türkmenlerin kullandığı kelimeleri ayırmış olmalıdır. Ayrıca kitabın genel kelime hazinesi ve kısa gramerine göz atıldığında Kıpçak Türkçesinin o dönemde Anadolu Türkçesine benzemeye başladığı söylenebilir.

Kitabın; isimleri tematik, fiilleri ise bir hareketin oluş sırasına, yakın anlamlı olmasına veya zıtlıklarına göre sıralaması da günümüzde kullanılan kelime öğretim tekniklerine uygun bir tekniktir. Dolayısıyla kitap o dönemde de farklı öğretim tekniklerinin bulunduğu ve uygulandığına delil teşkil etmektedir.

Kitabın bir diğer özelliği sahanın diğer kitaplarında görülmeyen *çindekiler* kısmının olmasıdır. Şüphesiz bu *çindekiler* kısmı, günümüz kitapları gibi sayfa numarası verilerek yapılmamıştır. Ancak devrine göre çok ileri bir uygulama olduğu açıktır. İsimlerin anlatıldığı *birinci kısımda* konu başlıkları önceden verilmiş diğer sayfalarda bu başlıklar incelenmiştir.

Kitapta, diğer Türkçe öğretim kitaplarında olduğu gibi argo kelimeler de vardır. Hayatın gerçeklerinden biri olan ve sokak dilinde bol miktarda kullanılan argonun, sınırları çizilmiş bir şekilde, Türkçe öğrenenlere öğretilmesi aslında bir gerekliliktir. Bazı yabancıların, bazı kendini bilmezler tarafından “Çok güzel anlamı var bunların, şurada söylenir.” sözüyle kandırılıp, küfür boyutunda argo öğretilmesi ve alay malzemesi olarak kullanılması veya “Nasıl olsa bunları bilmez.” denilerek yabancıların yüzüne karşı gülerken küfür edilmesi bu şekilde engellenebilir.

Bugünkü kitapların bir kısmının da arkasında sözlük olmasına rağmen kitaplara “...-*sözlük*” denmediği gibi muhtevasına bakılarak bu kitabın da *sözlük-gramer kitabı* olarak tanımlanması pek uygun değildir. Kitabın, temel seviyede Türkçe öğrencilerine yönelik olarak hazırlanmış bir *Yabancılara(Araplara) Türkçe Öğretimi Kitabı* olarak tanımlanmasının daha isabetli olacağı düşünülmektedir. Yine, içinde kelimelerden başka bir öğretim unsuru bulunmayan sözlük şeklindeki eserlerin de yabancılara Türkçe öğretimi kitabı olarak anılmasından vaz geçilmesi uygun olacaktır.

İncelediğimiz bu kitabın, yabancılara Türkçe öğretimi açısından, dil bilgisi-çeviri yönteminden ziyade günümüzde iletişimci yaklaşımın kullandığı yabancı dil öğretim tekniklerini kullandığı görülmektedir.

### **Kaynakça**

- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-İt-Türkiyye*, İstanbul, TDK Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-İdrâk li-lisân el-Atrâk*, İstanbul, Evkaf Matbaası.
- Eckmann, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Haz. Osman Fikri Sertkaya), Ankara, TDK Yayınları.
- Ergin, M. (1998). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Koprıman, Yaşar (2002). "Mısır Memlûkleri", Hasan Celal Güzel (Ed.)de, *Türkler* 5. Cilt, s. 99-126, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- İslâm Ansiklopedisi (1950). "Memlûkler", s. 689-692, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- Türk Ansiklopedisi (1976). "Memlûkler", XXIII. Cilt, s. 486-490, Ankara, Millî Eğitim Basımevi.
- Ana Britannica (1989). "Memlûkler" 15. Cilt, s. 550-551, İstanbul, Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica Inc.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (2004). "Memlûkler", 29. Cilt, s. 90-100, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toparlı, R., ÇÖĞENLİ, M. S. ve Yanık, Nevzat H. (1999). *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-Zabti'l-Lûgati't-Türkiyye*, Ankara, TDK Yayınları.
- Toparlı, R., ÇÖĞENLİ, M. Sadi ve YANIK, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Ankara, TDK Yayınları.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye*, Ankara, TDK Yayınları.
- Yavuz, O. (2002). *Kansu Gavri'nin Türkçe Divanı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.